

Наталія МОЧЕРНЮК

*доктор філологічних наук, доцент
старший науковий співробітник відділу
української літератури*

*Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2737-8690>
e-mail: mocher.n@gmail.com*

УКРАЇНА І СВІТ У МЕМУАРИСТИЦІ ВІРИ ВОВК

Науковий семінар відділів нової історії України й української літератури Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України спільно з Інститутом релігієзнавства – філією Львівського музею історії релігії відбувся 2 лютого 2023 р. На ньому присутні мали можливість обговорити творчу особистість української письменниці й перекладачки Віри Вовк, яка постає перед дослідниками й читачами на основі її багатой мемуарної спадщини, обміркувати слушність висновків доповідачки. Модерувала зустріч Ірина Орлевич, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Пропоную вашій увазі текст доповіді, яку підготувала доктор філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу української літератури Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України Наталія Мочернюк, і запис дискусії.

Наталія Мочернюк: Українська письменниця, перекладачка і літературознавиця Віра Вовк (1926–2022) прожила довге і насичене життя, що відображено у її мемуаристиці. Свого часу вона студювала германістику, музикологію і порівняльне літературознавство у Тюбінгені, закінчила університет у Ріо-де-Жанейро, стажувалася у Колумбійському (Нью-Йорк) та Мюнхенському університетах. Була професором німецької літератури у Державному університеті Ріо-де-Жанейро. Її доля вплетена в історичні катаклізми ХХ ст. та нерозривно пов'язана з Україною, не зважаючи на тривалий досвід еміграції. Кожен етап життя так чи так відображено у спогадах Віри Вовк.

Тему «Україна і світ» неможливо обійти, яку б проблему ми не намагалися дослідити у творчості письменниці. Аналіз її ролі у Нью-Йоркській групі (авторка належала до «великої сімки» групи), проблема новаторства і традиції у її творчості, тема вигнання (як це зробив у своїй монографії про Нью-Йоркську групу Тадей Карабович), поетика екзотики тощо – усі ці питання потребують первинного опрацювання теми, яку обрано для висвітлення. По суті, Віра Вовк постійно у своїй творчості її актуалізує. Богдан Бойчук і Богдан Рубчак в антології «Координати» зазначили, що вже з другої збірки оприявнюється географічний мотив як один із головних, що стануть панівними у наступних творах поетеси: «У збірці зарисовуються два головні мотиви, які стануть панівними в дальших творах поетеси: географічний (враження, збуджені природою, архітектурою

чи традиціями в Україні, в країнах Південної Америки або в Італії, Іспанії та Німеччині) і релігійний, трактований в площині казковості, де все стає простим і можливим» (Вовк, 1969, с. 309). Тетяна Остапчук щодо збірки «Жіночі маски» зауважує більшу важливість просторових векторів письменниці, на відміну від часових, які охоплюють майже всю історію людства від самих її витоків: «Цікавішим виявилися “географічні” орієнтири авторки. Переважна більшість постатей пов’язана з європейською історією, мистецтвом, літературою, релігією. Друга за кількістю група – з минулим України, третя – зі Сходом та Азією, і лише одна героїня – Свята Роза – з американським континентом. У такий спосіб поетеса окреслює свої особистісні орієнтири та накреслює певні геополітичні вказівки. Маючи право вибору, переваги певної дистанції стосовно того, що відбувається в її рідній країні, Віра Вовк прагне самоусвідомлення, локалізації в координатах “минуле–сучасне”, “Україна–світ”» (Остапчук, 2006, с. 29–32). Також тема України та світу актуальна у художніх прозових творах письменниці, написаних на виразній автобіографічній основі з відкритими прототипами (наприклад, повість «Духи і дервіші»). І власне мемуаристика, яка постає у генологічній матриці художньо-документальної прози поряд із епістолярієм, щоденниками, записками (тревелогами), автобіографіями, некрологом, усною оповіддю (інтерв’ю) як жанрами. Актуалізувати теорію літератури факту для доповіді я спробувала за сучасним дослідженням Олега Рарицького «Партитури тексту і духу. Художньо-документальна проза українських шістдесятників» (Смолюк, 2016).

Мемуаристика Віри Вовк могла б стати плідним матеріалом для теоретичної роботи. Жанрова система її творчості надзвичайно складна й розгалужена. На конкретному матеріалі творів письменниці втілюються принципи дифузії, сполучних посудин, коли художнє поєднується з документальним, переходить у публіцистичне тощо. Виразне особистісне начало, історичність, концептуальність, ретроспективність, фактографізм, хронотопічність – усі ці ознаки, які вирізняє О. Рарицький (Рарицький, 2016, с. 385), атрибутовуються у цій нефікційній літературі. Прикметно, що навіть коли Віра Вовк узагальнює свій твір назвою «Спогади», це все ж синтетичні утворення, формат метажанрової конструкції, притаманний художньо-документальній прозі. Спостерігається домінанта нефікційних творів – міжжанровий синкретизм, який обумовлює здатність цих текстів абсорбувати різномірні художні/нехудожні вставки. Необхідно відзначити й інтертекстуальність її спогадової літератури, а також монтажний принцип komponування.

Віра Вовк як перекладачка будувала мости для української культури зі світом. Про активну перекладацьку діяльність вона теж залишила і згадки, і міркування, і численні звіти. Вірі Вовк належать переклади з німецької, португальської, французької, італійської, румунської, македонської та інших мов.

Світ оприявнюється у письменниці через культуру. Вона з великим інтересом сприймає не лише літературу, а й образотворче мистецтво, музику інших країн. Такий широкий підхід Віра Вовк практикувала й у викладацькій діяльності, заохочуючи студентів до пізнання чужоземної культури у різних мистецьких виявах.

Показовою й промовистою у такому контексті є її невіголошена доповідь на посвяченні нової бібліотеки в Києво-Могилянській академії «Мої бібліотеки». «Бібліотеки – то гніздо культури кожної нації, її гордість і окраса. В моїм житті закарбувалися спогади про деякі бібліотеки, і з вдячністю згадую їх тут сьогодні», – пише Віра Вовк і описує враження від бібліотеки Тюбінгенського університету, бібліотек

Ріо-де-Жанейро, «де зібрані духовні цінності світу, між ними перше видання Біблії Гуттенберга й перше видання “Люзіадів” Люїса Камойнша, які привіз із собою імператор Жоан VI», Мехіко («Під час моїх подорожей по світу я відвідала славну бібліотеку міста Мехіко, оздоблену ззовні прекрасними мозаїками, що здалека притягають відвідувачів, і тоді подумала, що слід поєднувати духовну й конкретну красу також у кожній книзі, себто дбати не тільки про її зміст, але також про її зовнішній вигляд, щоб книжка поєднувала в собі різні виміри естетики»), «бібліотеки найбільшого університету Африки, Аль-Хасару, у Кайро, де знаходиться велика колекція арабських мініатюр», конгресової бібліотеки у Вашингтоні, звідки привезла професорові Андрієві Білецькому граматику індіанського племені н’еєнгату, та інших (Вовк, 2011а, с. 98–100).

У спогадах Віри Вовк є багато цікавих розповідей про різні країни світу, у яких вона побувала. Письменниця любила подорожі, була великою мірою людиною дороги, і навіть у старшому віці мала сміливість пускатися у далекі мандри. Подорожній нарис є одним із її улюблених жанрів у системі літератури факту. Описи мандрів доповнено великою кількістю світлин, опублікованих у спогадах, де письменниця зафіксована на тлі екзотичної природи, пам’ятників тощо. У стратегіях тревелогу теж помітний поетичний хист авторки (як приклад, можна навести її відгук про Швейцарію: «З Женев, крім мешкання з її картинами й різномірними Олеговими колекціями, залишиться в мені старе місто, музей з музичними інструментами, що його я відвідала з Терезією, міст над Роною й *marché aux pus* – блошиний базар, де ми з Зоєю – постійні відвідувачки. З Люзани заберу собі старі секвої з Бельгійського музею, з Фрібурга – переказ Рену й собор з короною, з Вевей, Монтре – їзду хребтом верхів між винницями, з видом на озеро, з Ромонт – дві романські вежі, а ще скелю в Сен Моріс і старовинний Сіон, і могилу Райнера Марії Рільке біля порожньої церковці в Ренан, де Зоя співала, тільки для Богородиці й нас самих. “Ave Maria” ... Усе це – мої клейноди, бо Швайцарія для мене завжди є порогом до України») (Вовк, 2011, с. 39). Таким чином, її мемуаристика справді постає на документальному й художньому первнях.

Отож, Україна завжди є у світоглядному епіцентрі письменниці, що розкривається як у художній творчості, так і в нон-фікшн. Тадей Кабович акцентує модус

Наталія Мочернюк

пригадування у поезії авторки: «Спогад рідних сторін – це найчастіший спосіб висловлювань Віри Вовк в еміграційній реальності південноамериканської метрополії Ріо-де-Жанейро. Але не ностальгія була сферою творчості поетеси, а скоріше утвердження спогадів, ритуальна і сакральна відвага життя» (Карабович, 2017, с. 227). Можна виокремити в художньо-документальній прозі Віри Вовк спогади про її дитинство, подорожні нотатки про поїздки в Україну у кінці 60-х років ХХ ст. та записи про незалежну Україну. Варто згадати, що 2003 р. спогади Віри Вовк різних років вийшли у видавництві «Родовід».

Прикметно, що спогади про дитинство є і в основі художніх творів, у яких поетизовано минуле. Щасливі роки, неймовірна природа, огорнута любов'ю дитина – все це закарбувалося у пам'яті й постало в прозі й віршах.

Подорожні нотатки стали своєрідними репортажами про поїздки в Україну, як називає їх Т. Карабович, та водночас сповіддю про зустріч із втраченою Україною та про зближення з шістдесятниками. Наприкінці 60-х років ХХ ст. Віра Вовк 4 рази відвідала Україну. Вона зустрічалася з багатьма важливими культурними діячами України, з Василем Стусом, Михайлиною Коцюбинською, Іваном Світличним, а також налагодила контакти зі скульпторкою Галиною Севрук і художницею Аллою Горською. Зрештою, коли б укласти іменний покажчик до цих подорожніх нотаток, а також покажчик місць, які відвідала письменниця, то вийшов би величезний список. Це були надзвичайно насичені дні, коли вона максимально намагалася все охопити. Відзначу її високу культуру, такт, із якими вона про всіх відгукується. Усім, хто так чи так допоміг їй у подорожах мешканням, у дорозі тощо, вона обов'язково висловила вдячність.

Мандрівні нариси про Україну Віри Вовк надруковані в «Сучасності» («Зустріч з Україною» (№ 11, 1965); «Етюд “Україна” – опус другий» (№ 12, 1967); «Україна, моя любов» (№ 3, 1970). У 9-му номері «Сучасності» за 1989 р. опубліковано її спогад «Київ шістдесятих років». «Отже, та Україна, яку я залишила в дитинстві і яка скидалася на освячену спогадами понадземну легенду, справді існувала, але треба було доторкнутися її як Тома до Христових ран. Такі були психічні передумови моїх відвідин України в шістдесятих роках. Відвідувала я її чотири рази у вакаційний час, і так постав один із перших нормальних взаємин і творчих контактів між еміграцією і її материком. З них вирости обопільні плодючі наслідки, яких уже не викреслити з історії української культури. Ми листувалися, обмінювалися книжками, полемізували на літературно-мистецькі теми, спільно перекладали чужі твори на українську мову», – так описує Віра Вовк значення своїх поїздок в Україну (Вовк, 1989, с. 26).

Ці публікації спричинили гострі дискусії в еміграційному середовищі, зокрема в колі Нью-Йоркської групи, і Вірі Вовк доводилось «відгризатися» на різні закиди (на статтю Богдана Бойчука статтею «Про технологічний і метафізичний кшталт мислення» («Сучасність», 1970, № 12) й у відповідь Василю Нагірному публікацією «До однієї людини з політичною культурою» («Сучасність», 1971, № 9). Наприклад, у статті «До однієї людини з політичною культурою» вона акцентує на тому, що не мала наміру висвітлювати політичні питання: «Писала, зрештою, подорожні нотатки, не політичний маніфест, і писала Пісню Пісень Україні, не діагнозу її хвороби, що вже робить і сила-силенна більш-менш грамотних емігрантів. Коли кому «нудно» прислухатися до співу солов'їв чи нюхати євшан у волошках і часнику, той хай кине читання там, де починається нудота, замість жувати і пережовувати кожне моє слово» (Вовк, 1971, с. 123). Пізніше Віра Вовк пояснить, що змушена була бути дуже

обережною: «Не розумно було розтринькувати, у тодішньому політичному контексті, деякі інформації голодній на сенсації західній пресі, що могли пошкодити друзям в Україні. Сьогодні всі це розуміють, але тоді – не всі». Однією з причин, чому негативно сприйняли її поїздки друзі з Нью-Йоркської групи, була «зовсім гуманна ревнивість, що я була першою, хто відважився на такий крок, бо ж усім нам хотілось тієї далекої України, як спраглому кухоль свіжої води» (Вовк, 2014, с. 96).

Віра Вовк констатує, що соціальні стандарти життя в Україні на загал видаються задовільними, значно більше її діткнула русифікація. Після відвідин храму в Одесі вона пише про поверховість церкви, яка нічого не дасть молодій людині, і висловлює сподівання на поворот християнства («Уявляю собі, що це буде християнськими заходами поглиблене творче життя» (Вовк, 1965, с. 112)). Та найбільше інформації у спогадах стосується саме мистецького життя України. Тадей Карабович писав: «Репортажі Віри Вовк на перший погляд можуть видаватися сентиментальним описом подій, в яких досвід минулого переплітається з особистими переживаннями, але насправді – це тип дискурсу про епоху. Україна, яку бачить Віра Вовк, існує як багатопланова мозаїка досвіду, де калейдоскопічно співіснує суб'єктивізм і захоплення» (Карабович, 2017, с. 250). Імпонує думка про історичну вартість так званих репортажів, щодо сентиментальності можна не погодитися: радше урочисті, певною мірою пафосні, особливо третій нарис.

Це стосується і пізніх спогадів Віри Вовк. До слова, як епіграф до спогадів «Човен на обрії» (2014) занотовано таку думку: «Відчуваю його близький причал ... Тим часом, хочу записати декілька подій, декілька думок. Це – не літературний твір, це – історія, навіть коли йдеться тільки про моє життя». Отож, спогади Віри Вовк можуть бути джерелом для вивчення української культури, її мистецьких сторінок.

Якщо попередні репортажі позбавлені політичної канви українського суспільного життя (на думку Т. Карабовича, у цьому полягає їхня унікальність), то пізні спогади репрезентують авторку, заангажовану в політику. Тут зафіксовано чимало міркувань про очільників держави, ба більше – звернення до них, слово подяки Віктору Ющенку, протест Віктору Януковичу за ув'язнення Юлії Тимошенко тощо. Віра Вовк пильно стежила за усіма новинами з України, переживала разом із українцями її революції, захоплювалася героїзмом народу, настановляла молодь, кажучи про ті суспільні хвороби, які треба долати. Авторка наводить багато фактів, переплітає минулий досвід України з особистими переживаннями. Відзначає її тонке почуття гумору, іронію й самоіронію, пересипаність спогадів дотепами і кумедними випадками, які вона, маючи хист оповідачки, цікаво доносила.

Окрім «Човна на обрії» (спогади 2010–2013 рр.), до пізньої мемуаристиці належать «Мережа» (2011), «Бабине літо» (2016), «Час рікою пливе...» (2019). Необхідно згадати її останню книжку «Героїка» (2022), яка вийшла друком вже після смерті авторки. По суті, кожна з цих книжок складається із записів подій, снів, думок, вражень, монологів і діалогів (за авторським означенням структури книжки «Човен на обрії»).

Так, у спогади ввійшли щоденникові фіксації смерті близьких, приїзди, зустрічі, побачене у подорожі, події, міркування для конкретних адресатів (наприклад, Тарасові Прохаську, Оксані Забужко), листування з Богданом Бойчуком і Богданом Рубчаком, рецензії («Поезія Ліди Палій»), спогад про Григорія Кочура та Михайлину Коцюбинську, стаття «Сестри на все життя» і виступи на різних заходах. Це величезний фактаж, що свідчить про глибоку зануреність у культурні процеси письменниці, а також про її

активне внутрішнє життя. Читач відкриває для себе вдумливу й толерантну постать, відкриту до діалогу. Привернув увагу її відгук на наукову роботу на тему «Міфологічні образи в прозі Віри Вовк» учениці 11-го класу середньої загальноосвітньої школи № 163 у Києві.

Прикметно, що Віра Вовк сама узагальнила свою життєву місію: «Підсумовуючи спогади свого довгого життя, бачу, що воно завжди було спрямоване на Україну, що, перебуваючи найбільше років поза її кордоном, я жила нею так інтенсивно, наче б ніколи з нею не розлучалася, і все найглибше добро, як і найважче горе приходило мені від неї, з її кров'ю в моїх жилах. Слід тепер, коли ще ясний ум і світлі очі, подякувати всім рідним, що збагатили мене своєю добротою, поміччю й прикладом» (Вовк, 2011b, с. 63).

Отже, мемуаристика та інші жанри художньо-документальної прози Віри Вовк розкривають природу її творчої екзистенції в Україні й еміграції та мають великий інтерпретаційний потенціал для дослідників.

Доповідь Н. Мочернюк викликала жвавий інтерес і низку запитань.

Наталія Колб: Дякую за доповідь. Ви цитували міркування Віри Вовк про роль християнства в сучасному світі. Мене зацікавило питання про релігійність Віри Вовк.

Наталія Мочернюк: Так, Віра Вовк була глибоко релігійною людиною, і це виразно відображено у її творчості, стало магістральною тематикою. Вона була воцерковленою, належала до вірних Української Греко-Католицької Церкви. Її хрестив митрополит Андрей Шептицький. Батько Віри Вовк, Остап Селянський, був лікарем митрополита.

Тарас Пастух: Як відомо, Віра Вовк належала до Нью-Йоркської групи. Про її участь у групі є чимало матеріалів. Ви говорили про її взаємини з учасниками групи після поїздок в Україну. Час показав, що вона мала слухність щодо різних питань і була далекогляднішою за інших. Яка Ваша думка?

Наталія Мочернюк: Так, відома дискусія у колі учасників групи щодо перекладів Миколи Лукаша та інші суперечки. Віра Вовк завжди була активною дискусанткою і публічно висловлювала свою незгоду. Думаю, що такі дискусії були на користь Нью-Йоркській групі, а також пожвавлювали літературний процес, привертаючи до нього більшу увагу. В одних із останніх спогадів вона пише, що Б. Бойчук визнав, що писав щодо неї дурниці і перепросив її за це. Із мемуаристики, а зрештою, і з усієї творчості постать Віри Вовк бачиться дуже цілісною й гармонійною. Її слово завжди виважене й обґрунтоване. Вона не раз акцентувала, що її творчий шлях особливий, однак ніколи не робила різких заяв щодо непричетності до групи, як Емма Андіївська.

Ірина Роздольська: Маю великий інтерес до творчості шістдесятників, тому цікавлюся саме таким контекстом. Цікавий і джерелознавчий аспект. Чи могли б Ви дати ширшу анотацію виданню О. Рарицького?

Наталія Мочернюк: Монографія О. Рарицького «Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза

Доповідач – Наталія Мочернюк,
модератор – Ірина Орлевич

українських шістдесятників)», опублікована у видавництві «Смолоскип» 2016 р., справді варта уваги. Автор тривалий час підтримував творчі контакти з родинами шістдесятників та зібрав великий архів матеріалів про письменників. Окрім величезного історико-літературного фактажу, зокрема й фотоматеріалів, ця поважна монографія вирізняється належним теоретичним підґрунтям, маючи на меті системне вивчення метажанру художньо-документальної прози. У бібліографії до книжки включені і спогади Віри Вовк різних років. На схилі літ у них вона зізналася, що найглибшу любов залишає супутникам 60-х років ХХ ст., які стали «перевалом її життя».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Вовк, В. (Селянська). 1926. (1969). *Координати: антологія сучасної української поезії на Заході*, 2. Нью-Йорк, 307–321.

Вовк, В. (1965). Зустріч з Україною. *Сучасність*, 11.

Вовк, В. (1971). До однієї людини з політичною культурою. *Сучасність*, 9.

Вовк, В. (1989). Київ шістдесятих років. *Сучасність*, 9.

Вовк, В. (2011а). Мої бібліотеки. *Мережа*. Ріо-де-Жанейро; Київ; Львів.

Вовк, В. (2011б). Подяка. *Мережа*. Ріо-де-Жанейро; Київ; Львів.

Вовк, В. (2011с). Швейцарські картини. *Мережа*. Ріо-де-Жанейро; Київ; Львів.

Вовк, В. (2014). Контакти України з діаспорою в шістдесятих роках. *Човен на обрії (Спогади 2010–2013)*. Ріо-де-Жанейро; Київ; Львів.

Карабович, Т. (2017). *Міфопоетика Нью-Йоркської групи*. Київ: Талком.

Остапчук, Т. (2006). Просторово-часові орієнтири в збірці поезій Віри Вовк «Жіночі маски». *Наукові праці: науково-методичний журнал*, 55, 29–32. <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/economy/2006/40-27-25.pdf>

Рарицький, О. (2016). *Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників)*. Київ: Смолоскип.

REFERENCES

Vovk, V. (Selianska). (1969). *Koordynaty: antropolohiia suchasnoi ukrainskoi poezii na Zakhodi*, 2. Niu-Jork, 307–321 (in Ukrainian).

Vovk, V. (1965). Zustrich z Ukrainoiu. *Suchasnist*, 11 (in Ukrainian).

Vovk, V. (1971). Do odniiei liudyny z politychnoiu kulturoiu. *Suchasnist*, 9 (in Ukrainian).

Vovk, V. (1989). Kyiv shistdesiatykh rokiv. *Suchasnist*, 9 (in Ukrainian).

Vovk, V. (2011a). Moi biblioteky. *Merezha*. Rio-de-Rhaneiro; Kyiv; Lviv (in Ukrainian).

Vovk, V. (2011b). Podiaka. *Merezha*. Rio-de-Rhaneiro; Kyiv; Lviv (in Ukrainian).

Vovk, V. (2011c). Shvaitarski kartyny. *Merezha*. Rio-de-Zhaneiro; Kyiv; Lviv (in Ukrainian).

Vovk, V. (2014). Kontakty Ukrainy z diiasporoiu v shistdesiatykh rokakh. *Choven na obriiu (Spohady 2010–2013)*. Rio-de-Zhaneiro; Kyiv; Lviv (in Ukrainian).

Karabowych, T. (2017). *Mifopoetyka Niu-Jorkskoi hrupy*. Kyiv: Talkom (in Ukrainian).

Ostapchuk, T. (2006). Prostorovo-chasovi oriientyry v zbirtsi poezij Viry Vovk «Zhinochi masky». *Naukovi pratsi: Naukovo-metodychnyi zhurnal*, 55, 29–32. <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/economy/2006/40-27-25.pdf> (in Ukrainian).

Rarytskyi, O. (2016). *Partytury tekstu i dukhu (Khudozhnio-dokumentalna proza ukrains'kykh shistdesiatnykiv)*. Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).